

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Οὔγων Γρότιος καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ.

Οὐδέποτε ἠθικὴ τις ἰδέα κατέστη ἀποδεκτὴ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, οὐδ' ἐκραταιώθη ἄνευ συγκρούσεων καὶ ἀγῶνων. Ὁ ἀνταγωνισμὸς τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας ἰδέας εἶνε ὁ μοιραῖος ἀνταγωνισμὸς τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νέου δικαίου τῆς ἱστορίας, τοῦ δευτέρου τείνοντος παντὶ σθένει νὰ κατισχύσῃ. Οὕτως ἡ ὄπτασις τοῦ ἰδεολόγου καθίσταται μετὰ καιρὸν ἡ ἐνεργὸς τοῦ ἱστορικοῦ καθεστῶτος πραγματικότης.

Ἡ Μεταρρύθμισις, ἡ ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας ἀγωνιζομένη, ἡ προγραφομένη ὡς χιμαιρα, ὡς παράβασις τῆς θείας βουλήσεως, ἡ τέως περιοριζομένη ἐν στενῷ κύκλῳ εὐαριθμῶν προσηλύτων, διὰ τοῦ Λουθήρου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν λαμβάνει πλήρη πραγμάτων, εὐρυνομένη ἀνὰ πάσας τὰς τάξεις τῆς γερμανικῆς καὶ εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Εἶχε καταστῆ ἱστορικὴ ἀνάγκη τὸ δόγμα ἐκεῖνο τῆς ἐνανθρωπίσεως τοῦ πνεύματος, τῆς ἐπιδιώξεως τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ τῶν δεδομένων ἀντὶ τοῦ χιμαιρικοῦ ὑπερφυσικῆς συλλήψεως. Ἀλλὰ τὸ καθεστῶς τοῦ Καθολικισμοῦ ἀρνεῖται ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν νέαν ἰδέαν μεθ' ὅλον τὸν θρίαμβον τοῦ ἥρωος τῆς Μεταρρυθμίσεως ἐν Βορματία, ὁ δὲ παλαιὸς ἀγὼν τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ ξίφους ἐγκαινίζεται αὐθις μετὰ μείζονος δυνάμεως, τοῦ Αὐτοκράτορος ἤδη ὁμολογοῦντος πίστιν καὶ ὑποταγὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Οὕτως ἐκρήγνυται ὁ Τριακοταετῆς πόλεμος μεταξὺ Καθολικῶν καὶ Διαμαρτυρομένων τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Εὐρώπης, φοβερὰ ἐκδήλωσις τοῦ μίσους καὶ τῆς διαιρέσεως, τῆς ἀπὸ πολλοῦ μεταξὺ τῶν δύο ἐχθίστων δυνάμεων τοῦ μέσου Αἰῶνος ὑφισταμένης, ἐν τῇ προόδῳ τῶν ἰδεῶν, ἐκπροσωπουμένων ἤδη ὑπὸ ἄλλην μορφήν ἐν τῇ πάλῃ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς αὐθεντείας. Ἀλλ' ὁ πόλεμος ἦτο τότε στάδιον φρικαλέων ἀγῶνων· τὸ δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος ἀνῆρεῖτο, πᾶν δὲ κακούργημα ἐπετρέπετο. Τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, ἡ ἀποθέωσις τῆς βίας ἦσαν τὰ αἰμοσταγῆ εἰδῶλα τῆς ἀνθρώ-

πίνης λατρείας, ὧν τὸ κῦρος οὐδεὶς ἐσκέφθη ν' ἀμφισβητήσῃ καὶ καταδικάσῃ.

Πρὸ τοιούτων δεδομένων ἐξεγείρεται ἀνὴρ, μέγα κεκτημένος ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιστήμῃ κῦρος. Ἡ εἰκὼν τοῦ διεξαγομένου πολέμου παρίστησιν αὐτῷ τὴν κεφαλὴν Μεδούσης· οὐδεμία δικαίου, φιλανθρωπίας ἀρχὴ κατανοεῖται. *Inter arma silent leges*. Τοιοῦτο δόγμα κρατεῖ. Πόθεν τὸ αἴτιον; Ἴσως ἐκ τῆς ἀγνοίας λαῶν καὶ ἡγεμόνων περὶ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας καὶ φύσεως τοῦ δικαίου. Ὁ Οὕγων Γρότιος δὲν διστάζει νὰ πεισθῇ περὶ τούτου καὶ νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἀληθείας. Ἐν ᾧ δὲ μαίνεται ὁ Τριακονταετῆς πόλεμος, ὁ ἀνὴρ οὗτος, προηγουμένως κηρύξας τὴν ἐλευθερίαν τῶν θαλασσῶν διὰ ρηξικελεύθου συγγράμματος (1), ἐξόριστος ἀπὸ τῆς πατρίδος, ἀποστέλλει ἐκ Παρισίων τῇ ἀνθρωπότητι γενναῖον ἔργον περὶ τοῦ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ δικαίου (2). Ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ ἐγκαινίζεται νέα περίοδος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου καὶ τῆς Πολιτείας κατὰ τὰ δόγματα τῆς Μεταρρυθμίσεως.

Τί ἐστὶ δίκαιον; Ἀπὸ αἰῶνων ἡ ἐπιστήμη ἐπελήφθη τῆς ἐρεῦνης τοῦ προβλήματος. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τῶν Σοφιστῶν μέχρι τῶν Στωικῶν καὶ τῶν Ἐπικουρείων ἀναλύσασα τὸ θέμα τοῦτο, δὲν κατώρθωσε νὰ εὔρη τὴν κλεῖδα τῆς λύσεως· καὶ ἐπὶ τέλους ὡμολόγησεν ἐν Ρώμῃ τὴν ἀγνοίαν αὐτῆς διὰ τοῦ Καρνεάδου· ἡ Ρώμη ἐνόησε καὶ ἐφήρμοσε πάντοτε τὸ δίκαιον λίαν περιωρισμένως, ἥκιστα κατανοήσασα τὸ δόγμα τοῦ παγκοσμίου, τοῦ ἀνθρωπίνου δικαίου, μεθ' ὅλην τὴν ἐργασίαν τοῦ Πραίτορος. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος. Ὁμολόγησε τὴν ἰσότητα καὶ τὴν ἀδελφότητα τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ κατὰ θεωρίαν μόνον. Ἡ δ' Ἀναγέννησις ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων ἐρρίφθη εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἐθνικῆς Ἑλλάδος ἢ ἐπτερύγισε πρὸς τὰς σφαῖρας ὑπερκοσμίων ὀπτασιῶν. Ἀλλὰ τὸ δίκαιον ἔχει ἱστορικὴν ἀποστολήν, προώρισται νὰ δράσῃ καὶ τελεσφορήσῃ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων.

Πρὸ τοῦ διλήμματος τούτου ὁ Γρότιος, καταδικάζων τὰς ἰσχυούσας

(1) *Mare liberum*.

(2) *De jure belli ac pacis*.

θεωρίας, ἀσπάζεταιται νέαν. Οὕτω, κατ' αὐτόν, τὸ δίκαιον ἐπιτάσσεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπορρέει.

Παράγων τοῦ δικαίου εἶνε ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἢ μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἥτις δὲν δημιουργεῖται διὰ καταναγκασμοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀλλ' εἶνε προϊόν αὐτῆς τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως. Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὄν κοινωνικόν· ὑφίσταται ἐν αὐτῷ ὀρμέμφυτον πρὸς κοινωνικὸν βίον (*appetitus societatis*), διακρίνον αὐτόν ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων πλασμάτων, ἐκ τοῦ ὀρμεμφύτου δὲ τούτου ἀπορρέει τὸ δίκαιον. Τοῦτο ὑφίσταται ἐν πάσῃ περιστάσει, καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε Θεὸς ἢ δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα· ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ ἄθεος ἔχει συνείδησιν δικαίου. Ἐὰν δὲ παραλλάσῃ κατὰ χρόνον καὶ τόπον, τοῦτο εἶνε φαινομενικὸν μόνον, διότι δὲν ἀλλοιοῦται τὸ δίκαιον, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον, περὶ οὗ ὀρίζει, ὃ περ ὑπόκειται εἰς τὴν ἀλλοίωσιν.

Ἡ Πολιτεία εἶνε τελεία ἐλευθέρων ἀνθρώπων συνένωσις πρὸς σκέπην τοῦ δικαίου καὶ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν. Πρὸς τοῦτο δὲ δημιουργεῖται ἡ ὑψίστη πολιτικὴ ἐξουσία (*summa potestas, summum imperium, summitas imperii*), ἥς αἱ πράξεις εἰς οὐδὲν ὑπόκεινται δίκαιον· ἐκπροσωπεῖται ὑφ' ἐνὸς ἢ πλειόνων προσώπων συνωδὰ τοῖς ἥθεσι καὶ ἐθίμοις ἐκάστης χώρας· καθὼς δ' ὑπάρχουσι διάφοροι τοῦ βίου τρόποι, οὕτω καὶ διάφοροι τύποι πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἡ Πολιτεία κατ' ἀρχὴν εἶνε αἰωνία, καὶ ἂν μεταβάλληται ἐκάστοτε ἡ μορφή αὐτῆς. Οὕτως ἡ Ρώμη ἔμεινεν ἡ αὐτὴ καὶ ὑπὸ τοὺς βασιλεῖς καὶ ὑπὸ τοὺς ὑπάτους καὶ ὑπὸ τοὺς αὐτοκράτορας. Ἐκ τούτου δ' ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ ὑποχρεώσεις, ἃς ἀναλαμβάνει κυβέρνησις τις, ἐπιβαρύνουσι καὶ τὴν διάδοχον, διότι ἡ Πολιτεία ἐξακολουθεῖ ὑφισταμένη ἡ αὐτὴ καὶ ἐπὶ τῆς μιᾶς καὶ ἐπὶ τῆς ἄλλης κυβερνήσεως, οἴανδ' ἄποτε καὶ ἂν φέρῃ μορφήν.

Δὲν ὑπάρχει πηγὴ, φυσικωτέρα τῆς πρὸς γένεσιν τοῦ ἀστικοῦ δικαίου συνθήκης, διότι οἱ προστιθέμενοι εἰς τινὰ κοινότητα, ὑποτασσόμενοι δ' εἰς ἓνα ἢ πολλούς, ὑπεσχέθησαν προφορικῶς ἢ σιωπηλῶς, ὅτι ἤθελον ὑπακούσῃ εἰς πᾶν ὀρισθησόμενον αὐτοῖς ὑπὸ τῆς πλειονότητος ἢ ὑπ' ἐκείνων, οἷς μετεβιβάσθη ἡ ἐξουσία.

Ἡ θεωρία αὕτη τῆς συνθήκης κατὰ πρῶτον ἐκδηλοῦται ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου ὑπὸ τοῦ Γροτίου· ἦτο ἐπακολούθημα τοῦ δόγματος

τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων, ὡς δημιουργικῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Οὐδαμῶς ὑφίσταται τοῦτο ἄρα κατὰ θείαν ἀποκάλυψιν καὶ οἰκονομίαν.

Τὸ διὰ τῆς συνθήκης δημιουργούμενον δίκαιον ὁ Γρότιος καλεῖ *voluntarium*· εἶνε ἢ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις τῆς ἐσωτερικῆς τοῦ ἀτόμου ἐλευθέρας ἐνεργείας καὶ παρίσταται ἐν τῷ βίῳ ὡς *jus naturale strictum*· ἀλλ' ὑφίσταται καὶ ἕτερον δίκαιον, τὸ *jus naturale laxius*, ὅπερ εἶνε ἡ ἀρχὴ τῆς κοινῆς ὠφελείας. Ἐκτὸς τούτων τὸ δίκαιον ἐκδηλοῦται καὶ κατ' ἄλλα εἶδη, μὴ ἀπορρέοντα ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, καταφαινόμενα δὲ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει.

Ἐπίσης ὑπάρχει καὶ τὸ θεῖον δίκαιον, ἔχον τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ θείᾳ βουλήσει, τρις ἀποκαλυφθὲν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἅμα τῇ δημιουργίᾳ, μετὰ τὸν κατακλυσμὸν, καὶ τέλος διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀπολυτρώσεως.

Ὁ Γρότιος ἐπεδείξατο ἕκτακτον διὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους ἀνεξαρτησίαν πνεύματος, καὶ ἐν τούτοις πολλαχοῦ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ διαφαίνεται ἡ ἐπίδρασις τοῦ θείου δικαίου. Ἄλλ' ἰδίᾳ καταδηλοῦται μείζων ἢ ἐπίδρασις τοῦ ἀστικού τῶν Ρωμαίων δικαίου. Οὕτως ὁ πατὴρ τοῦ Διεθνoῦς δικαίου ἐν ταῖς περὶ τῶν θεσμῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἐρεῦναις αὐτοῦ δὲν κατορθοῖ ν' ἀποδείξῃ τὸ ἐλεύθερον πνεῦμα, ὅπερ θέλει ἐκδηλωθῆ μετὰ ταῦτα διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ.

Ὁ φιλόσοφος Καρνεάδης ἰσχυρίζετο ὅτι πρὸς ἴδιον αὐτοῦ ὄφελος ὁ ἄνθρωπος ἐδημιούργησε τοὺς νόμους, τούτου δ' ἕνεκα ποικίλλουσιν οὗτοι οὐ μόνον κατὰ τὰ ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος ποικίλλοντα ἥθη, ἀλλὰ καὶ κατὰ χρόνον παρὰ τῷ αὐτῷ λαῷ, ὅτε τὸ ὀρμέφυτον τοῦ ἀνθρώπου ὡς καὶ τὸ ἐνστικτον τοῦ θηρίου ἀναζητοῦσι τὸ ὄφελος τοῦτο· τούτου δὲ τοῦ λόγου ἕνεκα δὲν ὑφίστανται ἀπόλυτοι κανόνες δικαίου. Ἄλλ' ὁ Γρότιος διαμαρτύρεται κατὰ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ ἑλληνοσοφιστοῦ, κηρύττων τὴν κοινωνικότητα τοῦ ἀνθρώπου ἔμφυτον, ἀπόρροϊαν τοῦ λογικοῦ. Τούτου τεθέντος ἀμετακλήτως, ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει κατ' ἀρχὴν ἠθικὰς καὶ ἀνηθικὰς πράξεις, συμφώνους ἢ μὴ τῇ λογικῇ αὐτοῦ φύσει, οὐχὶ δὲ τὸ ὄφελος, ἐπωφελὲς διὰ τὸν πρῶτον καὶ ἐπιβλαβὲς διὰ τὸν δεύτερον, ὡς τὸν γνώμονα τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Ἐκ τῆς φύσεως δ' αὐτοῦ τὸ δίκαιον συμβάλλεται εἰς τὴν κοινωνικὴν ὠφέλειαν.

Αὕτη εἶνε ἐν γένει ἡ ἀρχὴ τοῦ δικαίου κατὰ τὸν Γρότιον. Ἄλλ' ἤκιστα πρὸς αὐτὴν συμφωνοῦσι τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ περὶ τινῶν κοινωνικῶν θεσμῶν. Οὕτως ἀναλύει τὴν κυριαρχίαν, τὴν ιδιοκτησίαν, τὴν δουλείαν, ὡς ἐρμηνευτὴς μᾶλλον τοῦ καθεστηκότος δικαίου, ἢ ὡς πολιτικός φιλόσοφος, πλεῖστα δὲ τῶν προβλημάτων τοῦ φυσικοῦ δικαίου ζητεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ διὰ τῶν καθιερωμένων δογμάτων τοῦ ἀστικοῦ καὶ κατὰ τὰς θεωρίας τῶν ρωμαίων νομοδιδασκάλων ἢ τῶν θεωρητικῶν τῆς Ἐκκλησίας, οἵτινες ἐν πολλοῖς κοινωνικοῖς θέμασιν ἤκιστα ἀπεμακρύνθησαν τῶν καθεστηκότων δογμάτων.

Ὁ Γρότιος ἀναλύει τὸ δίκαιον ὡς παραγόμενον τῆς λογικῆς φύσεως καὶ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων. Ἐκαστος ἄρα κοινωνικός καὶ πολιτικός θεσμός ἐρείδεται ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Καὶ ἐν τούτοις τὸν θεσμὸν τῆς κυριαρχίας ἀναπτύσσει κατὰ τὰς κρατούσας ρωμαϊκὰς ἢ θεοκρατικὰς θεωρίας, ἢ συμφωνεῖ τέλειον μετὰ τοῦ Χόββη, ἰσχυριζομένου, ὅτι οἱ ἄνθρωποι, συνελθόντες εἰς κοινωνίαν πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ λυμαινομένου αὐτοῦ ἐμφυλίου ἀγῶνος, ἀπηλλοτριώθησαν ἐκουσίως παντὸς δικαίου ἐλευθερίας καὶ κυριαρχίας. Χωρὶς νὰ ἐρευνήσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς κυριαρχίας, ἐξετάζει αὐτὴν ὡς γεγονός, ποικίλλον κατὰ τόπον καὶ χρόνον. Ἄλλ' οὐδ' εἰς τὸν λαὸν ἀνήκει τὸ δίκαιον τῆς κυριαρχίας, λέγει· καὶ ζητεῖ ν' ἀποδείξῃ τοῦτο ἤκιστα διὰ φιλοσοφικῆς λογικῆς, ἔχων ἐπικουρίαν ἐν ταῖς ἐρεύναις τὴν διαλεκτικὴν τῶν νομοδιδασκάλων τοῦ ἀστικοῦ τῶν Ρωμαίων δικαίου.

Τῆς μεθόδου ταύτης γίνεται χρῆσις παρὰ τῷ Γροτίῳ καὶ ἐν τῇ ἐρεύνῃ ἄλλων κοινωνικῶν θεσμῶν. Λαμβάνει εἰς ἐπικουρίαν μᾶλλον τὰ θετικὰ δεδομένα τῶν ἀστικῶν νόμων ἢ τὰ δόγματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Οὕτως ἐρευνᾷ τὸ δίκαιον τῆς ιδιοκτησίας.

Ἄμα τῇ δημιουργίᾳ τοῦ κόσμου ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος τὸ δίκαιον ἐπὶ πάντων τῶν πραγμάτων ἀδαιρέτως. Πλήρης ὑφίστατο ἄρα κοινοκτησία, δυναμένη νὰ διαρκέσῃ μόνον ἐφ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἐβίου ἐν ἀπλότητι· ἀλλὰ καθ' ὅσον αἱ ἀνάγκαι αὐτῶν ἐπολλαπλασιάζοντο, κατὰ τοσοῦτον καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς ιδιοκτησίας καθίστατο ἐπαισθητή· τότε δὲ οἱ ἄνθρωποι συνεφώνησαν νὰ ἰδιοποιηθῇ ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ὅ τι ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀρχὴ τῆς ιδιοκτησίας, ἐκ τῆς πράξεως τοῦ πρώτου καταλαβόντος κατὰ κοινὴν τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους συνθήκην.

Ἐπίσης ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως καὶ διὰ τῆς μεθόδου τοῦ ἀστικοῦ δικαίου ἐρευνᾷ ὁ Γρότιος καὶ τὸ καθεστῶς τῆς δουλείας. Πρὸ αὐτοῦ ἤδη αὕτη εἶχε καταδικασθῆ πλεον ἢ ἀπαξ, ἐσχάτως δὲ ὑπὸ τοῦ γάλλου πολιτειολόγου Βοδίνου. Ἄλλ' ὁ Γρότιος ἀποδέχεται αὐτὴν ὡς ἱστορικὸν δεδομένον. Δὲν παραδέχεται μὲν, ὅτι ἡ δουλεία εἶνε φυσικὴ τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' ἐπίσης δὲν συμφωνεῖ μετὰ τῶν ἰσχυριζομένων, ὅτι αὕτη εἶνε ἐναντία πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον, διότι δύναται νὰ δημιουργηθῆ ἔκ τινος πράξεως τοῦ ἀνθρώπου, διὰ συνθήκης ἐπὶ παραδείγματι. Ἄνθρωπός τις δὲν δύναται νὰ κωλυθῆ ὑπ' ἀρχῆς τινος ἵνα πωλήσῃ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ εἰς ἄλλον πρὸς συντήρησιν. Ὅτι δὲ συμβαίνει εἰς τὸ ἄτομον δύναται νὰ συμβῆ εἰς ὀλοκλήρους λαούς, ἀπαλλοτριουῦντας τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν εἰς τινα λαὸν ἰσχυρότερον. Ἄλλ' ἡ δουλεία δύναται νὰ προέλθῃ καὶ ἐκ τοῦ πολέμου. Κατὰ τὸ διεθνὲς ἐν πολέμῳ δίκαιον, ὁ νικητὴς δικαιούται νὰ φονεύσῃ τὸν ἠττημένον· τούτου δόξεντος, δὲν ἔχει οὗτος τὸ δικαίωμα νὰ τὸν καταστήσῃ δοῦλον;

Ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ παρόντος βαρύνει ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ θεωρητικοῦ τοῦ δικαίου. Εὐρίσκεται ἔτι ἐντὸς τοῦ ζοφεροῦ νέφους τοῦ Τριακονταετοῦς πολέμου· δὲν δύναται δὲ νὰ διεισδύσῃ δι' αὐτοῦ πλήρεις αἱ ἀκτῖνες τῆς νέας φιλοσοφικῆς ἀληθείας· οὕτως ἐν τισὶ κοινωνικοῖς θέμασιν ὁ Γρότιος ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀύθεντικοῦ καθεστῶτος. Ἐπιλανθάνεται πολλάκις τῆς ἀποστολῆς του· ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁμολογεῖ, ὅτι ὁ χριστιανικὸς κόσμος προβαίνει ἐν πολέμῳ εἰς ἐχθροπραξίας, ἐφ' αἷς ἤθελον ἐρυθριάσῃ καὶ αὐτοὶ οἱ βάρβαροι. Πῶς ἤδη δικαιολογεῖ τὴν δουλείαν, ἀφοῦ ἀνεγνώρισε τὴν λογικότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως; Δὲν εἶνε δύσλυτον τὸ πρόβλημα. Ὁ Γρότιος ἀνέλαβε διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ νὰ καταπολεμήσῃ τὰς ὑφισταμένας προλήψεις καὶ παραδόσεις. Ἄλλ' ἐν τῇ ἐρεύνη καὶ τῇ ἀναλύσει τῶν λεπτομερειῶν ὑπέστη ἀκουσίως τὴν ἐπίδρασιν τῆς κρατούσης ἐπιστημονικῆς μεθόδου. Οὕτως, ἐν ᾧ ἀνεγνώρισε τὸ φυσικὸν δίκαιον ὑπέρτερον τοῦ θετικοῦ, τοῦ κατὰ τόπον καὶ χρόνον δεδομένου, ἀνέλυσε πολλὰς κοινωνικὰς αὐτοῦ ἐκδηλώσεις διὰ τῆς κρατούσης μεθόδου. Ἐν ᾧ ἐδημιούργει τὴν ἐπιστήμην τῶν διεθνῶν νομίμων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων, ἐδικαιολογεῖ ἀφ' ἑτέρου τὴν δουλείαν ὡς ἐπακολούθημα τοῦ ἐν πολέμῳ δικαίου.

Τὸ ρηξικέλευθον βιβλίον δὲν στερεῖται ἐλλείψεων. Μεθ' ὅλα ταῦτα ὁ Γρότιος εἶνε εἰς τῶν προδρόμων τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἥτις, μετὰ τοσαύτης δυνάμεως ἀρξαμένη διὰ τῶν ἀγῶνων τῆς Μεταρρυθμίσεως, ὁσημέραι κατακτᾷ ἔδαφος ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιστήμῃ καὶ κοινωνίᾳ. Ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζεται ὡς κοινωνικόν, ὑποκείμενον δικαίων. Τὸ δόγμα τῆς συνθήκης, ὡς δημιουργικῆς ἀρχῆς τῆς κοινωνίας, λαμβάνει ὑπόστασιν διὰ τῆς θεωρίας ταύτης· εἶνε ἡ ἐπικύρωσις τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τῶν ἀνθρώπων, κανονιζόντων τὰ κατ' αὐτούς. Ἡ θεωρία αὕτη θέλει βραδύτερον ὑποπέση εἰς πλάννας, εἰς ὑπερβολάς, καθισταμένη πρόξενος καταστροφῶν καὶ ἀναρχίας ἀντὶ τῆς κοινωνικῆς συνθέσεως καὶ τάξεως, ἣν ἐπιζητεῖ· ἀλλ' ἐν τοῖς χρόνοις ἐκείνοις τοῦ ἀπολύτου κύρους τοῦ θεοῦ δικαίου ἔσται σωτήριο κήρυγμα ἐξεγέρσεως καὶ χειραφετήσεως. Μετ' ὀλίγον οἱ φραγμοὶ, οἱ χωρίζοντες φυλὰς καὶ ἔθνη ἀπ' ἀλλήλων, θέλουσι κηρυχθῆ τεχνητοί, ἱστορικὰ μόνον δεδομένα, καὶ ὡς τοιαῦτα προσωρινὴν ἔχοντα ἔννοιαν, οὐχὶ δὲ φυσικὰ καὶ αἰώνια. Ἡ ἐργασία τοῦ Γροτίου οὐκ ὀλίγον συνεβάλετο εἰς τὴν ἐπανάστασιν ταύτην, ἥτις θέλει ἀμέσως τύχη ἀποστόλων μεταξὺ τῶν ἐξοχωτάτων πνευμάτων τῆς κριτικῆς ἐκείνης περιόδου (1).

Ἐμπεφορημένος τῶν τάσεων τοῦ αἰῶνος, τῶν διὰ τοῦ βιβλίου τοῦ Γροτίου διατυπωθεισῶν, ὁ Ἐκλέκτωρ τοῦ Παλατινάτου Κάρολος Λουδοβίκος ἵδρυσεν ἐν Αἰδελβέργῃ ἰδίαν ἔδραν Φυσικοῦ καὶ Διεθνούς Δικαίου, ἐν ἣ πρώτος διωρίσθη καθηγητῆς ὁ Πουφενδόρφιος, εὐρύτερον ἀναπτύξας τὴν σκέψιν τοῦ Γροτίου ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ (2).

Συνωδὰ τῷ Γροτίῳ ἀνεζήτησεν ὁ Πουφενδόρφιος τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει, πρὸς κοινωνικὸν βίον ρεπούση. Ὅτε ἐδημοσιεύετο τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ, δύο ἐκράτουν θεωρίαι περὶ τῆς γενέσεως τοῦ δικαίου, ἀμφοτέραι ἀντίθετοι ἀλλήλαις καὶ πολέμιαι, ἡ τοῦ Γροτίου καὶ ἡ τοῦ Χόββη. Ὁ μὲν πρώτος εἶχε κηρύξῃ τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου κοινωνικότητα καὶ τὴν εἰρήνην ὡς τὴν πρώτην

(1) Ὁ Γουσταῦος Ἀδύλφος, ὁ μέγιστος τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἡρώων τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἔλεγε συνήθως. «Μόνον εἰς Γρότιος ὑπάρχει». Ἦτο οὗτος δι' αὐτὸν ὅτι ὁ Ὅμηρος διὰ τὸν Ἀλέξανδρον. Λέγεται, ὅτι ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Lutzen, ἥτις ἀπηθανάτισε τὸν Γουσταῦον, τὸ βιβλίον τοῦ Γροτίου εὐρέθη ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ φονευθέντος βασιλέως.

(2) Elementa jurisprudentiæ universalis — De jure naturæ et gentium — De officio hominis et civis.

κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τάναντία τούτοις ἐδόξαζεν ὁ ἄγγλος ἐμπειρικός. Φυσικὴ τῶν ἀνθρώπων κατάστασις εἶνε ἢ ἀλληλομαχία (*bellum omnium contra omnes*)· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῆς συνέστη ἐξ ἀνάγκης ἡ πολιτικὴ κοινωνία.

Πρὸ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ἀρχῶν ὁ Πουφενδόρφιος τρέπεται μέσσην ὁδόν, ζητῶν γὰρ συνδυάσῃ τὰ διεστῶτα. Ἡ κοινωνικότης εἶνε ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλ' οὐχὶ ἀπολύτως, καθὰ ἐδόξαζεν ὁ Γρότιος· ἐλαττήριον αὐτῆς εἶνε τὸ συμφέρον, παρορμῶν αὐτὸν πρὸς κοινωνίαν. Ὁ ἀνθρώπος εἶνε μὲν ζῶον πολιτικόν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ πρωτίστως συνδέεται πρὸς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ. Οὐδὲν γινώσκει ὁ παῖς περὶ πολιτείας· πλείστοι δέ, ἀνδρωθέντες ἤδη, στεροῦνται πολιτικοῦ ὀρμεμφύτου· ἡ πολιτεία ἄρα δὲν εἶνε ἄμεσον· προϊόν τῆς φύσεως, ἀλλ' ἀνώτερου πολιτισμοῦ δημιούργημα.

Πρώτη βαθμὶς τῆς κοινωνικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως εἶνε ἡ οἰκογένεια· μετὰ τὴν σύστασιν δ' αὐτῆς ἐπῆλθεν ἡ κοινωνία πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν κακοποιῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐξήρκει πρὸς τοῦτο μία μόνον συνθήκη, ἀόριστος τῶν ἀτόμων βούλησις· ἀπηρτεῖτο δευτέρα σύμβασις, καθωρισμένη μεταξὺ ἀρχῆς τινός καὶ τῶν κοινωνησάντων ἀτόμων, μόνον δ' ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον λαμβάνει ἀληθῆ ὑπόστασιν ἡ ἀνθρωπίνη βούλησις, ὅπερ εἶχεν ἀμφισβητήσῃ ὁ Χόββης. Οὕτως ἡ Πολιτεία καθίσταται ἠθικὸν πρόσωπον, οὐ ἡ βούλησις, ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ συνόλου πλειόνων βουλήσεων, συνηνωμένων δυνάμει ἰδίων συμβάσεων, ὑπολαμβάνεται ὡς ἡ πάντων συλλήβδην βούλησις, τούτου ἕνεκα δυναμένη νὰ μεταχειρίζηται τὰς δυνάμεις καὶ τὰ πλεονεκτήματα ἐκάστου ἀτόμου πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης.

Τούτου τεθέντος, ὁ Πουφενδόρφιος συμφώνως τῷ Χόββη ὀρίζει τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα τῆς Πολιτείας ὡς τὴν ψυχὴν αὐτῆς, ἥτις εἶνε ἡ βούλησις τῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνελθόντων ἀτόμων, ἐδρεύουσα ἐν τινὶ μόνῳ προσώπῳ ἢ ἐν συνελεύσει. Ὅτε ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ κεῖται ἐν ταῖς χερσὶν ἐνὸς προσώπου, ἡ Πολιτεία ὑποτίθεται ὅτι βούλεται πᾶν ὅ τι βούλεται τὸ πρόσωπον τοῦτο· τούναντίον δέ, εἴαν εἷς πολίτης ἢ πλείους ἢ ἅπαντες ἐν συνόλῳ θέλωσιν ἢ πράττωσιν παρὰ τὴν βούλησιν τοῦ προσώπου, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν Πολιτείαν, ἡ βούλησις αὐτῶν ἢ ἡ πράξις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ βούλησις ἢ ἡ πράξις αὐτῆς· τοῦτ' αὐτὸ δὲ ρητέον καὶ περὶ τῆς πράξεως ἐνὸς ἢ πολλῶν

ἀτόμων ἄνευ τοῦ κύρους τῆς συνελεύσεως, παρ' ἣ ἔδρεύει ἡ κυριαρχία, ἡ βούλησις τῆς Πολιτείας.

Ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἐμφανείᾳ καὶ ἐξελιξεί ἡ Πολιτεία εἶνε μὲν καθαρῶς ἀνθρώπινον ἔργον, ἀλλὰ κατ' ἀνωτάτην διάταξιν. Ἐντεῦθεν ἡ κυριαρχία ἀπορρέει, θεία βουλήσει καὶ ἐπινεύσει, ἀπὸ τῆς πρὸς ἀλλήλους τῶν ἀνθρώπων συνθήκης. Τὸ κύρος τῶν ἡγεμόνων εἶνε θεῖον ἅμα καὶ ἀνθρώπινον δίκαιον. Ἀφ' οὗτου ἐπληθύνθησαν οἱ ἄνθρωποι ἐνόησαν, ὅτι ἡ ἀποκατάστασις πολιτικῆς κοινωνίας ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν συντήρησιν ἑαυτῶν· ὁ δὲ Θεός, καθὸ αἷτιος τοῦ φυσικοῦ νόμου, πρέπει ἅμα νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς αἷτιος τῆς κοινωνίας, ἄρα καὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἧς ἄνευ αὕτη δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ. Ἐκ τούτου δὲ συμπεραίνεται, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς κυβερνήσεως εἶνε ἱερά, οἱ δὲ πολῖται ὀφείλουσι σέβας καὶ ὑποταγὴν εἰς τοὺς ἡγεμόνας, καθὸ θεία δυνάμει ὑφισταμένους ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἧς ἐκπροσωποῦσι τὴν ὑπερτάτην βούλησιν.

Αἱ Πολιτεῖαι εἶνε κανονικαὶ καὶ μὴ τοιαῦται. Καὶ κανονικὴ μὲν Πολιτεία λέγεται ἐκείνη, ἐν ἣ ἅπαντες ἐν γένει οἱ πολῖται καὶ ἕκαστος ἰδίᾳ, κυβερνῶνται οἷονεὶ διὰ μιᾶς μόνον ψυχῆς, ἐν ἣ τουτέστιν ἡ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἐξασκεῖται ὑπὸ μιᾶς βουλήσεως· μὴ κανονικὴ δὲ εἶνε ἐκείνη, ἧς τὰ πράγματα δὲν κυβερνῶνται ὑπὸ μιᾶς μόνης βουλήσεως, οὐδ' ἐκπροσωπεῖ ἐν τῶν τριῶν κανονικῶν εἰδῶν τῆς κυβερνήσεως, ἅτινα εἶνε τὸ δημοκρατικόν, τὸ πάντων ἀρχαιότατον, τὸ ἀριστοκρατικόν καὶ τὸ μοναρχικόν, τὰ μὲν μᾶλλον, τὰ δ' ἧσσον προσεγγίζοντα τῇ κανονικῇ πολιτείᾳ. Ὡς καὶ πολλοὶ τῶν συγχρόνων, ὁ Πουφενδόρφιος ἀναζητεῖ τὸν πολιτικὸν αὐτοῦ τύπον ἐν Σινικῇ, οὐχ ἦττον δὲν προβαίνει μέχρι τοῦ ἀπολυτισμοῦ τοῦ Χόββη. Καὶ ἀναγνωρίζει μὲν, ὅτι ἡ ἀπόλυτος μοναρχία εἶνε κανονικὸς κυβερνήσεως τύπος, ἀλλ' ἀμφισβητεῖ πως καὶ τὸ δίκαιον τῆς ἀπολύτου μοναρχίας, συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς συγκεκριασμένης.

Ὁ Πουφενδόρφιος, ὁ κατὰ τὸν Λεϊβνίτιον *parum juris consultus et minime philosophus*, δὲν διέφυγεν ἐξ ὀλοκλήρου τὴν ἐπίδρασιν τοῦ αἰῶνος· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει εὐγνωμοσύνην αὐτῷ, εὐτυχῆσαντι ν' ἀποσπάσῃ τὸ δίκαιον ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς τῆς θρησκείας καὶ ἀρνησαμένῳ τὴν ἀποκάλυψιν ὡς τὴν μόνην πηγὴν τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Ὡς ἐλευθερόφρων προκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν τῶν ὀπισθοδρομικῶν,

στοιχείων. Ἐν τούτοις τὸ Φυσικὸν Δίκαιον αὐτοῦ κατέστη ἐπὶ τινὰ χρόνον κείμενον διδασκαλίας ἐν τοῖς γερμανικοῖς πανεπιστημίοις.

Ἄλλ' οὐχ ἥττον σπουδαίαν ἔσχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης τοῦ δικαίου τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Λεϊβνιτίου. Εἰ καὶ δὲν κατώρθωσεν οὗτος νὰ διαχάρῃξῃ νέας τρίβους, τὰ μέγιστα ὁμῶς συνέβάλετο εἰς τὴν τελειοτέραν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπὸ Γροτίου καὶ Πουφενδορφίου τεθεισῶν ἀρχῶν τοῦ δικαίου.

Τὸ δίκαιον, διέπον τὰς ἐπὶ γῆς μόνον σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτοῦ πράξεις, δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Οὗτος εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ μέτρον πάντων τῶν πραγμάτων· ἡ δὲ δικαιοσύνη αὐτοῦ εἶνε ἀναγκαιῶς ἡ πηγὴ, ἀφ' ἧς ἐκρέει ἡ ἀνθρωπίνη δικαιοσύνη.

Πρῶτος βαθμὸς τοῦ δικαίου εἶνε τὸ αὐστηρὸν δίκαιον (*jus strictum*), τὸ δίκαιον τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ πολέμου· δεύτερος δὲ ἡ ἐπιεικεία (*aequitas*), ἔχουσα εὐρύτερα ὅρια τοῦ αὐστηροῦ δικαίου, καὶ τρίτος ἡ εὐσέβεια (*probitas*, ἢ μάλλον *pietas*), συμπλήρωσις τῶν δύο πρώτων βαθμῶν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, οὗ τελευταῖος βαθμὸς εἶνε ὁ Θεός, ὁ διαιτητῆς, καθ' ἣν περιπτώσιν ἤθελεν ἐπέλθῃ σύγκρουσις μετὰξὺ τῶν δύο τούτων βαθμῶν. Οὕτως ἡ ὑπαρξίς σοφωτάτου καὶ παντοδυνάμου ὄντος εἶνε τὸ τελευταῖον τοῦ φυσικοῦ δικαίου θεμέλιον (*juris naturæ fundamentum ultimum*).

Ὁ Λεϊβνίτιος ἠστόχησεν ἐν τῷ ὀρισμῷ τῆς ἀληθοῦς φύσεως καὶ γενέσεως τοῦ δικαίου· πρῶτος ἐν τούτοις κατώρθωσε νὰ διακρίνῃ τὰ ὅρια τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς φυσικῆς ἠθικῆς, προλειάννας τὴν ὁδὸν εἰς τὸν Θωμάσιον. Οὗτος, ἐπωφεληθεὶς τῶν μελετῶν τοῦ Λεϊβνιτίου, ἀνέπτυξεν ὀρίζοντας εὐρυτέρους ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου, κατέστη δ' εἰς τῶν πρωτίστων ἱεροφαντῶν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐν Γερμανίᾳ καὶ Εὐρώπῃ (1).

Ἐπὶ τὰ ἔχνη τοῦ Λεϊβνιτίου βαίνων ὁ Θωμάσιος ζητεῖ τὴν συνδιαλλαγὴν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιστήμης. Οὕτως αἱ παραδόσεις τῆς Γραφῆς δὲν μένουσιν ἄνευ ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτοῦ. Τὸ φυσικὸν δίκαιον δὲν ὑφίστατο ἐν τῷ παραδείσῳ, ἐνθα οἱ ἄνθρωποι, ἐν ἀθωότητι διαβιοῦντες, δὲν εἶχον ἀνάγκην αὐτοῦ.

(1) Drei Bücher der Göttlichen Rechtsgelahrheit — Fundamenta juris naturæ et gentium.

Ἡ πολιτεία ἐπίσης εἶνε ὄψιγενές δημιούργημα τῶν ἀνθρώπων. Ἐφ' ὅσον χρόνον ἔζων οὗτοι ἐν εἰρήνῃ καὶ κοινωνίᾳ Θεοῦ, οὐδεμίαν ἀνεγνώριζον κοινὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ὅποτε ἐπῆλθεν ἡ πτώσις ἕνεκα τοῦ ἀμαρτήματος καὶ ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῶν ἀπὸ τοῦ παραδείσου, κατενόησαν τὴν ἀνάγκην τῆς πολιτείας ἐκ φόβου βιαίων μεταξὺ ἀλλήλων πράξεων· ἀλλ' ὁ θεῖος νόμος ἀπέμεινε καὶ μετὰ τὸ ἀμάρτημα εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὄντα καὶ ἤδη εἰς κατάστασιν νὰ διακρίνη τοὺς φυσικοὺς νόμους, οἷς συνωδᾷ ὀφείλει νὰ ζῆ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ. Ὁ νόμος δ' οὗτος δὲν ἐκλείπει, ἀλλ' αἰείποτε διατελεῖ ἐγρηγορῶν καὶ ἐπιτάττων περὶ τοῦ πρακτέου ἢ μὴ. Τὸ δίκαιον παρίσταται ἐν μέρει μὲν φυσικῶν, ἐν μέρει δ' ἐξ ἀποκαλύψεως· εἶνε δὲ μεταβλητὸν κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ θεῖον φυσικὸν δίκαιον, μηδενός, μηδὲ τοῦ Πάπα ἢ τοῦ Αυτοκράτορος, δυναμένου νὰ μεταβάλῃ αὐτὸ ἰδιοβούλως.

Ἀπὸ τοῦ Θεοῦ δικαίου διακριτέον τὸ ἀνθρώπινον· τοῦτο λαμβάνει γένεσιν καὶ πραγμάτωσιν μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διότι ἐκτὸς αὐτῆς δὲν ὑφίσταται· ἀλλ' ὅπως δῆποτε ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

Τὸ δίκαιον τοῦτο εἶνε ἔμφυτον ἢ ἐπίκτητον. Καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην κατηγορίαν ὑπάγονται ἡ πατρικὴ ἐξουσία, ἡ ἀρχέγονος ἐλευθερία καὶ κοινωνικότης τῶν ἀνθρώπων, οὐχὶ παραγόμενα τῆς βουλήσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς φύσεως δοθέντα· εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἡ κυριαρχία καὶ ἡ ἰδιοκτησία, προϊόντα τῆς βουλήσεως. Ἐπίσης τὸ δίκαιον εἶνε φυσικὸν καὶ θετικόν· τὸ μὲν πρῶτον ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ λόγου, τὸ δὲ δεύτερον ἀπὸ τῆς βουλήσεως.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ζῶον πολιτικόν, ἡ δὲ Πολιτεία φυσικὴ κοινωνία, σκοποῦσα τὴν ἱκανοποίησιν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ἣτις ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς τάξεως, ἥτοι τῆς μεταξὺ κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων συμβάσεως. Αὕτη δὲ εἶνε διττὴ: πρώτη ἡ τῶν εἰς κοινωνικὴν ἐνότητα ἐρχομένων καὶ δευτέρα ἡ ἀφορῶσα εἰς τὰς σχέσεις κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων.

Διὰ τοῦ Θωμασίου κατὰ πρῶτον διακρίνονται αἱ σχέσεις καὶ τὰ ὅρια Ἰθικῆς καὶ Δικαίου. Ἐκείνης μὲν στάδιον εἶνε ὁ ἐνδόμυχος τῆς ψυχῆς βίος, ἐν ᾧ τὸ δίκαιον ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ πράξεις. Μεταξὺ ἀμφοτέρων πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀλληλεγγύη, ἀλλ' οὐδεμία ἐκατέρωθεν ἀπόλυτος καὶ ἀποκλειστικὴ ἐπίδρασις ἢ ἀπορρόφησις, ὡς ἐπεζητήθη πολλάκις καὶ ὑπὸ τῆς θεωρίας καὶ ἐν τῇ πράξει.

Γενναίως υπερέσπισεν ὁ Θωμάσιος τὰ ἀνθρώπινα δίκαια, διαμαρτυρηθεὶς κατὰ τῶν σκληρῶν ποινῶν καὶ βασανιστηρίων, οἷς ἐχρῶντο Πολιτεία τε καὶ Ἐκκλησία, ἰδίᾳ κατὰ τῶν λεγομένων αἰρετικῶν καὶ μάγων· ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως ἔσχεν ἐν αὐτῷ ἕξοχον συνήγορον. Εἰς δὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θωμασίου (1) οὐκ ὀλίγον ὀφείλεται ἡ κάθαρσις τοῦ ποινικοῦ κώδικος ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος τοῦ μέσου Αἰῶνος.

Ὁ ἀνὴρ αὗτος δὲν κατενοήθη ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ· ἔσχεν ἐν τούτοις καταληπτότατον διερμηνέα τὸν Χριστιανὸν Οὐόλφιον (2), οὗ ἡ περὶ δικαίου διδασκαλία ἐδέσποσεν ἐν τοῖς γερμανικοῖς πανεπιστημίοις μέχρι τοῦ Ἐμμανουὴλ Καντίου.

Ὁ Οὐόλφιος ἀναζητεῖ τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει. Ὑφίστανται ἀρχέγονα δίκαια, ὑφισταμένων ἀρχηγόνων καθηκόντων. Ταῦτα δ'εἶνε τὰ αὐτὰ διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ὄντας ἴσους ἀλλήλοις ἐκ φύσεως, ἄρα καὶ ἐλευθέρους.

Εἰ καὶ ἀναγνωρίζει ὁ Οὐόλφιος φυσικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἰσότητα τῶν ἀνθρώπων, παραγνωρίζει τὴν σημασίαν αὐτῶν. Οὕτως, ἐπιλαθόμενος τῶν συγχρόνων τάσεων, ἐπιστρέφει εἰς τὸ παρελθόν, εἰς τὴν Ἀνατολήν, εἰς αὐτὴν τὴν Σινικὴν, ἧς τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ὀργανισμόν ἀποπειρᾶται νὰ ἐγκαταστήσῃ ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ κοινωνίᾳ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος. Τὰ συγγράμματα τοῦ Κομφυκίου εἶνε τὸ τελειότατον πρότυπον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ θεωρίας. Ἡ *tranquillitas servitutis* τοῦ σινικοῦ κόσμου διαπνέει διὰ τῶν σελίδων τοῦ γερμανοῦ φιλοσόφου. Ὁ ἡγεμὼν εἶνε τὸ Λ καὶ τὸ Ω τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ, διευθύνων τὰ πάντα διὰ τῶν ὑπαλλήλων αὐτοῦ. Σκοπὸς τῆς Πολιτείας εἶνε ἡ κοινὴ εὐδαιμονία καὶ ἀσφάλεια, ἡ μόνον διὰ τῆς κυβερνήσεως ἐπιτυγχανομένη. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀπορρέει ἀπὸ τοῦ λαοῦ, μεταβιβάζοντος αὐτὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν, ὀφείλουσαν νὰ μεριμνᾷ περὶ παντὸς συντελοῦντος εἰς τὴν δημοσίαν προαγωγὴν καὶ εὐημερίαν, εἰς τὴν ἐπίτευξιν τῆς προόδου, ἧτις εἶνε ὁ σκοπὸς τῆς κοινωνίας.

Ἐν τῷ συστήματι τοῦ Οὐόλφιου ὑπετυπώθη ἡ θεωρία τοῦ πεφωτισμένου δεσποτισμοῦ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος· εἶνε ἡ πολιτικὴ ἐργασία, ἡ ἀρξάμενη διὰ τοῦ Ἠγεμόνος, λαβοῦσα δὲ πλήρη ὑπόστασιν

(1) Ob Ketzerei in strafbares Verbrechen sei—Das Recht des Fürsten gegen die Ketzler—Vom Verbrechen der Zauber.

(2) Jus Naturæ Methodo scientifica pertractatum.

ἐν τῇ μεγάλῃ προσωπικότητι τοῦ συγγραφέως τοῦ Ἀντιμακιαβέλλη Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου. Ὁ μονάρχης οὗτος, ὅστις ἐν ταῖς ὥραις τῆς νεότητος καὶ τῆς σχολῆς ὑπῆρξε καὶ πολιτειολόγος, ἐδίδαξεν, ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἀπορρέει ἀμέσως ἀπὸ τοῦ λαοῦ, καθῆκον δ' ἔχει νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ. Δὲν ὑφίσταται ἐλέω Θεοῦ δίκαιον· ὁ δὲ ἡγεμὼν δὲν εἶνε ὁ ἀπόλυτος κύριος τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὁ πρῶτος θεράπων καὶ ὁ πρῶτος ἄρχων τῆς πολιτείας.

Τὰ δόγματα ταῦτα εἶνε τὸ ἐπιτύμβιον τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ μέσου Αἰῶνος. Τὸ θεῖον δίκαιον ὑποχωρεῖ πρὸ τῆς νέας λογικῆς, ἀναγνωρίζεται δὲ καὶ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ ὑπὸ τῶν γεγονότων τὸ δίκαιον τοῦ λαοῦ. Μικρὸν ἔτι καὶ ἡ γαλλικὴ Ἐπανάστασις, ἐν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω βαίνουσα, πανηγυρικῶς θέλει κηρύξῃ τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ καρπὸς τῆς ἐρεύνης τοῦ δικαίου, ὡς ἀπορρέοντος ἀπ' αὐτῆς τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, σκοποῦντος δὲ πρωτίστως τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐξέλιξιν καὶ εὐημερίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Μέλτων, Χόδθης, Λώκεος.

Ὁ βαθμιαῖος περιορισμὸς τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος καὶ ἡ ἀνάρρησις τῆς ἀπολύτου μοναρχίας ἦσαν σπουδαῖον γεγονὸς ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ, ἀρξάμενον μὲν ἰδίᾳ ἀπὸ τῶν παρωχημένων αἰῶνων, τελειωθὲν δὲ καὶ εἰς πολιτικὸν σύστημα ἀγυψωθὲν κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον καὶ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα μέχρι τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ μελετῶν τὴν πολιτικὴν ἐξέλιξιν τῶν χρόνων ἐκείνων αἰσθάνεται, ὅτι πνεῦμα Μακιαβέλλη καθοδηγεῖ τοὺς μονάρχας, τοὺς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παμβασιλείας καὶ τοῦ τιμαριωτισμοῦ ἀνιδρύσαντας τὸ ἀπόλυτον αὐτῶν κράτος. Τὸ πολυθρύλητον δόγμα τοῦ Λουδοβίκου Δεκάτου Τετάρτου *l'état c'est moi* εἶνε τὸ σύμβολον τῆς νέας πολιτικῆς ὁμολογίας τῆς Εὐρώπης. Πανταχοῦ κα-

τισχύει τὸ σύστημα τῆς ἀπολύτου βουλήσεως τοῦ ἡγεμόνος, ἢ θεωρία τοῦ θείου δικαίου τῆς μοναρχίας.

Ὁ θρίαμβος τῆς μοναρχικῆς παμβασιλείας, ὁ τελεσθεὶς ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ, ἔμελλε νὰ προσκόψῃ κατὰ μυρίων δυσχερειῶν ἐν Ἀγγλίᾳ. Καὶ ἐν αὐτῇ οἱ ἡγεμόνες ἀπεπειράθησαν ν' ἀφαιρέσωσι πάντα τοῦ λαοῦ καὶ τῶν εὐγενῶν τὰ προνόμια καὶ νὰ σφετερισθῶσι τὴν ὑπάτην ἀρχήν. Ἄλλ' ὅτι ἀλλαχοῦ ἐτελεσφόρησε, δὲν κατωρθώθη ἐπιτυχῶς ἐνταῦθα· περίεργον δ' ἔμελλε νὰ παραστήσῃ φαινόμενον ἢ ἀγγλικὴ ἱστορία. Ὁ ἀγγλικὸς λαὸς κατὰ τὸν μέσον Λιῶνα δὲν ἐκέκτητο βεβαίως μείζονα τῶν τῆς ἄλλης Εὐρώπης λαῶν προνόμια. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ λεγομένη *Magna Charta* πρὸ αἰῶνων ἤδη ἦτο ἐπίσημον συμβόλαιον μεταξὺ τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἡγεμόνος, παλλάδιον τῆς ἀγγλικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔθνη ἐκέκτηντο ἐχέγγυά τινά αὐτονόμου κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐθνικοῦ βίου (1). Ἐντεῦθεν καὶ τὸ λόγιον τῆς Στάελ, ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶνε ἀρχαιοτέρα τοῦ δεσποτισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Οἱ πλείστοι τῶν βασιλείων τῆς Γαλλίας ἀνεγνώριζον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ κῦρος τῶν ἐκάστοτε συγκαλουμένων ἀντιπροσώπων τῶν τάξεων, οἱ δὲ βασιλεῖς τῆς Ἰσπανίας ἐπισήμως ὠρκίζοντο ὑποταγὴν πρὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους. Τίς λοιπὸν ἡ ἀφορμὴ, ἧς ἔνεκα ἢ ἐκ τῶν ἄνω ἐπανάστασις, ἢ πλήρης κατίσχυσις τῆς Μοναρχίας, ἢ ἐπελθοῦσα ἐν Εὐρώπῃ ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἕκτου αἰῶνος, δὲν ἐρριζοβόλησεν ἐπὶ μακρὸν ἐν Ἀγγλίᾳ;

Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο φαινόμενον ἀποδοτέον τὸ μὲν εἰς τὸ ἐλευθερώτερον πνεῦμα τῆς ἀγγλοσαξωνικῆς φυλῆς, οὐ τοσαῦτα ἔχομεν δείγματα ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ταχεῖαν κατίσχυσιν τῆς θρησκευτικῆς Μεταρρυθμίσεως. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Καθολικισμοῦ ὑπῆρξεν ὀλεθριωτέρα ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ Ἠπείρῳ ἢ ἐν Ἀγγλίᾳ· διὰ δὲ τῆς χειραφετήσεως αὐτῆς ἀπὸ τῆς παπικῆς ἕδρας ἔσχε ταχυτέραν ἐπίδοσιν τὸ δημόσιον πνεῦμα, ἀναγνωρισθείσης τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως. Οὕτως ἡ θρησκευτικὴ ἐπανάστασις ὑπῆρξε πρόδρομος τῆς πολιτικῆς.

Θρησκευτικὴ μισαλλοδοξία καὶ μοναρχικὴ παμβασιλεία ἐν Εὐρώπῃ παρεκώλυον τὴν ἐλευθέραν τοῦ πνεύματος ἐκδήλωσιν καὶ τὴν αὐτόνο-

(1) Ἐν Ἰσπανίᾳ οἱ *Cortes*, ἐν Γαλλίᾳ *les états généraux*, ἐν Γερμανίᾳ *Reichstäg* κτλ.

μον ἐργασίαν. Μόνη δὲ ἡ Ὀλλανδία καθίσταται ἐπὶ τινὰ χρόνον ἀκρόπολις τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, ἐν ἣ ἀνενοχλήτως μετέδιδον τὰ δόγματα τῆς νέας φιλοσοφικῆς ἀποκαλύψεως ὁ Καρτέσιος, ὁ Σπινόζας καὶ αὐτὸς ὁ Λώκιος, προγραφεῖς ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐξ Ἀγγλίας. Δὲν ἦτο ἀνεκτὴ ἡ ἐπιστήμη καὶ τὰ πορίσματα αὐτῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁ ἀγὼν τῆς ὀρησκειᾶς καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀντικατέστησεν ἀμειλικτότερον τὸν παλαιὸν ἀγῶνα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας. Ἄλλ' ἡ ὀρησκευτικὴ Μεταρρύθμισις, ὅπου κατώρθωσε νὰ κατισχύσῃ, διετύπωσε τὸ ἀπόρρητον ρῆμα τῆς φιλοσοφίας. Ἡ μυστικὴ ἐπιστήμη τοῦ μέσου Λιῶνος παραχωρεῖ τὸ σκῆπτρον τῆς διαδοχῆς εἰς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην, τὴν πραγματικὴν ἔρευναν τῶν φαινομένων τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Εἶνε οἱ καρποὶ τοῦ δένδρου τῆς Μεταρρυθμίσεως, τὸ μῆλον τῆς γνώσεως. Τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος δρέπει αὐτὸ καὶ εὐφραίνεται μεταξὺ τῶν πρώτων ἐν Εὐρώπῃ. Δὲν φοβεῖται τὴν ἀπειλουμένην ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἀντιπροσώπου αὐτοῦ. Οἱ κεραυνοὶ τῆς ὀρησκευτικῆς ὀρθοδοξίας δὲν εἶνε ἱκανοὶ νὰ πτοήσωσιν. Ἡ ἀνθρωπότης λαμβάνει συνείδησιν ἑαυτῆς· πρωτίστως ἐπιθυμεῖ νὰ ᾔνε αὐτόνομος καὶ ἐλευθέρη. Ἡ δὲ ἐλευθερία αὕτη λαμβάνει ὑπόστασιν ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Βάκωνος, τοῦ Σαιξπέιρου, τοῦ Νεύτωνος, πάντων μεταρρυθμιστῶν ἐν ταῖς μεγάλαις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἐκδηλώσεσι, τῇ φιλοσοφίᾳ, τῇ ποιήσει, ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμασι. Οὕτως ἡ Μεταρρύθμισις παρέχει τὴν προσδοκωμένην ὥθησιν, καταρρίπτουσα τὰ εἰδῶλα τῆς τυφλῆς πίστεως εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὴν παράδοσιν, πανηγυρίζουσι δὲ περιφανῆ θρίαμβον ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἔρευνα, ἡ κριτικὴ, ὧν ἄνευ οὐδεὶς πολιτισμὸς δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ, διότι αἶων μὴ σκεπτόμενος, μὴ κρίνων, μὴ ἀμφιβάλλων οὐδὲν δύναται νὰ παραγάγῃ γενναῖον.

Τῆς ὀρησκευτικῆς διαμαρτυρήσεως ἐπακολούθημα ὑπῆρξεν ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ πολιτικὴ διαμαρτύρησις, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀγγλικὴ Ἐπανάστασις.

Αὕτη ὑπῆρξε διάφορος τῆς γαλλικῆς· ἡ πρώτη ἦτο πολιτικὴ, ἡ δευτέρα κοινωνικὴ. Ἐκείνη μὲν ἠξίωσε παρὰ τοῦ νομίμου ἡγεμόνος τὸ Habeas Corpus, ὑπέβαλε Petition of Right, διεξεδίκησε τὰς πολιτικὰς ἐλευθερίας τοῦ τόπου· αὕτη δὲ ἀνεκήρυξε τὰ δίκαια τοῦ

ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου καὶ ἐπεδίωξε τὴν ὀλοσχερῆ ἀνατροπὴν τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος.

Ἡ ἀγγλικὴ Ἐπανάστασις ἔσχε δύο ἐμφανείας· τῆς πρώτης θεωρητικὸς εἶνε ὁ ποιητὴς Ἰωάννης Μίλτων. Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς ὠπισθοχώρησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Προστάτου καὶ τὴν Παλινόρθωσιν τῶν Στυαρτῶν· τῆς ἀντιδράσεως δὲ ταύτης ἐγένετο θεωρητικὸς ὁ ἐκ Μαλμεσβουρὺ φιλόσοφος Θωμᾶς Χόββης, ἀπόστολος τῆς ἀπολύτου μοναρχίας. Ἀλλ' οὐδετέρα τῶν θεωριῶν τούτων ἐξεπροσώπει τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τῆς συγχρόνου πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ. Νέα ἄρα θεωρία ἔμελλε κατ' ἀνάγκην νὰ διατυπωθῆ, οἷονεὶ ἐκ συνδιαλλαγῆς τῶν δύο ἀντιθέσεων. Αὕτη δ' ἔσχεν ἀντιπρόσωπον τὸν Ἰωάννην Λώκιον, ὡς ἡ ἀγγλικὴ πολιτεία ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἐξελίξει ἔσχε τοιοῦτον τὸν πατέρα τῆς νέας συνταγματικῆς Μοναρχίας Γουλλιέλμον τὸν Ἀραυσιώνιον.

Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἀπολωλὸτος Παραδείσου εἶδε θείας ἀναμφιβόλως ὀπτασίας ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ. Ἐφερεν ἀπὸ γενετῆς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Ἀπεσταλμένου. Ὑπὸ τὴν πεποίθησιν δὲ τῆς κλήσεως ταύτης μετέσχε τῶν πολιτικῶν ἀγῶνων τῆς πατρίδος αὐτοῦ κατὰ τὰς Ουελλῶδεις ἡμέρας τῆς πρώτης Ἐπαναστάσεως. Ὅπου τὸ πνεῦμα τοῦ Κυρίου, ἐκεῖ καὶ ἡ ἐλευθερία. Τίς ἄλλος μᾶλλον ἐδικαιούτο νὰ δισχυρισθῆ τοῦτο ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις; Ἐλαβε τὸν κάλαμον ἀνὰ χεῖρας, ἵν' ἀπολογηθῆ ὑπὲρ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ νέου δικαίου.

Πρὸ αὐτοῦ ἤδη διεξήγαγον ἐν Ἀγγλίᾳ ὄξυν ἀγῶνα κατὰ τῶν ροπῶν τῆς θεοκρατικῆς παμβασιλείας τῶν Στυαρτῶν ὁ ἱστοριογράφος *Buchanan* (1), ὁ ψευδώνυμος *Ιούλιος Βροῦτος* (2), οἱ μοναρχομάχοι οὗτοι. Ἀλλ' οὐδεὶς ὑπερέβη τὸν Μίλτωνα κατὰ τὴν ὑψηλὴν διαλεκτικὴν, μεθ' ἧς ὑπερήσπισε τὰς ἀρχὰς τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἱερὸς ἐνθουσιασμὸς, μέχρι πάθους συνήθως ἐκδηλούμενος, χαρακτηρίζει τὰς πολιτικὰς αὐτοῦ δοξασίας. Ἐν τούτῳ κεῖται πολλάκις ποιᾶτις ἄδικος κρίσις περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων· ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀνήκει εἰς μερίδα, ὀφείλει δὲ νὰ ἐρευνᾷ ἀείποτε τὰ πράγματα ἀπὸ ὑψηλοτέρας σκοπιᾶς, ἀνωτέρα καθισταμένη τῶν παθῶν καὶ τῶν ἐκτροπῶν τῶν ἀνθρώπων.

(1) De jure regni apud Scotos.

(2) Vindiciae contra tyrannos.

Πᾶσα πολιτικὴ ἀρχὴ ἀπορρέει, κατὰ τὸν Μίλτωνα, ἀπὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Οἱ ἄνθρωποι, πλασθέντες κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ, ἐπλάσθησαν ἐλεύθεροι, ἔλαβον δ' ἐξουσίαν ἐπὶ πάντων τῶν ἄλλων πλασμάτων· ἀλλ' ὅτε ἐπληθύνθησαν, ἠναγκάσθησαν ν' ἀναζητήσωσιν ἀνωτέραν πολιτικὴν τάξιν, ἰσχυρὰν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς σαλευθείσης κοινωνικῆς τάξεως, πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ δικαίου καὶ τιμωρίαν τῶν κακοποιῶν. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας, ἀπὸ τοῦ λαοῦ ἀπορρευούσης, ἦτις οὐδέποτε δύναται ν' ἀφαιρεθῆ τέλεον ἀπ' αὐτοῦ, ἄνευ βλάβης τοῦ φυσικοῦ δικαίου. Ἐπιτεταί ἄρα ὅτι ἡ περὶ φυσικῆς κυριαρχίας θεωρία τῶν ἡγεμόνων δὲν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν ἀπορρέει ἐκ σφετερισμοῦ. Πᾶσα κυριαρχία, ἀπὸ τοῦ λαοῦ οὔσα, σκοπεῖ τὴν εὐδαιμονίαν αὐτοῦ· κέκτηται δ' οὗτος ἀείποτε τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς καὶ καθαιρέσεως τῶν βασιλέων, καὶ ἂν οὗτοι δὲν διεφθάρησαν εἰς μονάρχας, μόνον ἔνεκα τοῦ φυσικοῦ δικαίου τῆς ἐλευθερίας πρὸς ἐκλογὴν τοῦ καλλίστου εἴδους τῆς κυβερνήσεως.

Ἐν τῶν πρωτίστων παλλαδίων πάσης κοινωνίας εἶνε ἡ ἐλευθερία τοῦ τύπου. Τοῦτο ἀπήτησε δι' εἰδικῆς συγγραφῆς (Axeopagitica) παρὰ τοῦ ἀγγλικοῦ Κοινοβουλίου. Ἐλεγεν ἐν αὐτῇ: ὁ φονεύων ἄνθρωπον φονεύει λογικὸν ὄν· ἀλλ' ὁ καταστρέφων καλὸν βιβλίον ἐκμηδενίζει αὐτὸν τὸν λόγον, αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῆς θεότητος.

Ὡς πρὸ αὐτοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ἕτερος τῆς Μούσης ὑποφήτης, ὁ Μίλτων ζητεῖ τὴν χειραφέτησιν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως ἀπὸ τοῦ δεσποτισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Προτείνει ν' ἀφεθῆ εἰς ἐκάστην Ἐκκλησίαν πλήρης ἐλευθερία πρὸς διαρρύθμισιν τῶν κατ' αὐτήν, ἡ δὲ πολιτικὴ ἀρχὴ νὰ παρέχῃ τὴν προσήκουσαν πρὸς τοῦτο ἐξασφάλισιν, οὐχὶ δὲ νὰ ἐνεργῇ καταναγκαστικῶς ὑπὲρ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς θρησκευτικῆς ὁμολογίας. Ὁ Μίλτων ὡς πρὸς τοῦτο εἶνε εἰς τῶν προδρόμων τῆς νέας θεωρίας, «ἐλευθέρα Ἐκκλησία ἐν ἐλευθέρᾳ Πολιτείᾳ», ἦτις, ἀντίθετος πρὸς τὴν κρατοῦσαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ὡς καὶ πρὸς τὴν τοῦ μέσου Αἰῶνος, οὐκ ὀλίγον συνεβάλετο κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, ἄγνωστον ἄλλοτε καὶ ἐν ταῖς ἐλευθερωτάταις τῶν πολιτειῶν.

Ἐπίσης μετὰ πολλῆς πειθοῦς ὑπερήσπισεν ὁ Μίλτων τὴν ἐλευθερίαν ἐν τῷ γάμῳ καὶ ἐν τῷ διαζυγίῳ.

Ἄντιθετον ὅλως πρὸς τὸν Μίλτωνα εἰκόνα παρίστησιν ὁ Θωμᾶς Χόβθης (1). Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἄπολωλτος Παραδείσου ἐκπροσωπεῖ τὴν εὐγενεστάτην ἔκφρασιν κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ προφήτου. Τούναντίον ὁ Χόβθης εἶνε ὁ συνεπέστατος καὶ διαλεκτικώτατος τῶν ὑλοφρόνων, οὓς ἔγνω ποτὲ ἢ ἐπιστήμη.

Ἐν μέσῳ τῆς πολιτικῆς θυέλλης, ἐν ἣ ἔταλαντεύετο τότε ἡ Ἀγγλία, ὁ Χόβθης ἠσθάνθη πρῶτως ἀποστροφὴν πρὸς τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν, ἣν ἐξεπροσώπουν οἱ περὶ τὸν Κρόμβελλον καὶ τὸν Μίλτωνα, ἔνεκα τῶν παρεκτροπῶν αὐτῆς, περιφρόνησιν δὲ πρὸς τὴν ὀρησκείαν, ἔνεκα τοῦ καθ' ὑπερβολὴν πρὸς αὐτὴν ζήλου τῆς συγχρόνου ὀρθοδοξίας. Ἐζήτησεν ἄσυλον εἰς τοὺς κόλπους τοῦ δεσποτισμοῦ ἐκ φόβου μὴ μιανθῇ ὑπὸ τῶν περιπτύξεων τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπεκαλέσθη τὴν ἀθείαν κατὰ τῆς μωρίας τοῦ φανατισμοῦ. Οὕτως ἔκλινε τὸ γόνυ πρὸ μοιραίας δυνάμεως, ἀπολύτου καὶ στυγεραῆς, ὑπὸ τὸ σιδηροῦν δὲ ταύτης κράτος ἠβουλήθη νὰ ὑποτάξῃ πᾶσαν ἠθικὴν ἀρχὴν καὶ κοινωνικὴν ιδέαν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὑλικὸν ὄν, σῶμα μόνον· αἱ δὲ καλούμεναι πνευματικαὶ δυνάμεις εἶνε ἐκδηλώσεις τῶν λειτουργιῶν τῶν σωματικῶν ὀργάνων· κατ' οὐδὲν διαφέρει οὗτος τοῦ θηρίου· τὸ λεγόμενον αὐτεξούσιον οὐδὲ παρὰ τῷ πρώτῳ, οὐδὲ παρὰ τῷ δευτέρῳ ὑφίσταται· ἀμφότερα ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἐπίδρασιν καὶ τὴν ἀνάγκην.

Φυσικὴ τῶν ἀνθρώπων κατάστασις εἶνε ὁ ἄγριος, ἐκτὸς τῆς κοινωνίας βίος. Ἡ δὲ ὀρμὴ τῆς κοινωνικότητος ἐλλεῖπει πάντῃ ἀπ' αὐτῶν. Ἄλλὰ πῶς ἐδημιουργήθη ἡ κοινωνία;

Πρώτη τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου ιδιότης εἶνε ὁ ἐγωϊσμός, ἐνεργὸν ἐνστικτον αὐτοσυντηρήσεως, κινουῦν πᾶσαν ἐνέργειαν. Ἡ τοιαύτη δὲ ἐκδήλωσις τοῦ ἐγωϊσμοῦ προκαλεῖ κατ' ἀνάγκην τὴν ἀλληλομαχίαν, τὴν καταστροφὴν. Τούτου ἔνεκα, συμπεραίνει ὁ φιλόσοφος, ἐν τῇ φυσικῇ τοῦ ἀνθρώπου καταστάσει ὁ πόλεμος εἶνε τὸ κρατοῦν καθεστῶς (*bellum omnium contra omnes*). Ἄλλ' ἐπακολούθημα τῆς τοιαύτης καταστάσεως ἔσται ὁ ἐκμηδενισμὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους· πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τούτου κατεδείχθη ἡ ἀνάγκη τῆς συστάσεως τῆς κοινωνίας.

Homo homini lupus. Ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶν εἶνε τὸ μόνον πάσης πράξεως αὐτοῦ ἐλατήριον. Δὲν ὑφίσταται δίκαιον, ἢ καθ' ὅσον

(1) *De Cive - Leviathan, sive de Materia, forma et Potestate Civitatis ecclesiasticæ et civilis.*

ἀπορρέει τοῦτο ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας (Est jus libertas naturalis)· ταύτην δ' ἀπόλλυσι κατ' ἀνάγκην ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐν ἣ τὸ δίκαιον μεταβάλλει φύσιν, ἀναγορευομένου ὡς τοιούτου παντός τοῦ ὑπὸ τῆς βουλήσεως τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἐπιτασσομένου. Ἡ ἀρχὴ αὕτη, εἰς ἣν συγκεντροῦται ἡ κοινωνικὴ δύναμις, μεταβιβάζεται εἰς ἐν ἣ πλείω πρόσωπα ὑπὸ τῶν διεσπασμένων φυσικῶν ἀτόμων. Ὁ τύπος τῆς συνθήκης, δι' ἧς δημιουργεῖται ἡ κοινωνία, ἔχει ὡς ἐξῆς: «Μεταβιβάζω εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἢ εἰς τὴν συνέλευσιν τὸ δίκαιον καὶ τὴν δύναμιν τῆς κυβερνήσεώς μου». Ταύτης πραγματοποιμένης, τὸ πλῆθος καθίσταται πρόσωπον, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀρχὴ τῆς Πολιτείας, τοῦ μεγάλου Λεβιάθαν, τοῦ θνητοῦ Θεοῦ, εἰς ὃν ὀφείλομεν πᾶσαν εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν. Τὰ ἄτομα, μεταβιβάζοντα διὰ τῆς συνθήκης ταύτης εἰς μίαν ἀρχὴν τὸ ὑπέρτατον κῦρος, ἀποβάλλουσι τὰ ἀρχέγονα δίκαια τῆς ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας· ἔχουσι μόνον καθήκοντα πρὸς αὐτήν, οὐδὲν δὲ δίκαιον, διότι τοῦτο μετεβιβάσθη ἐκ τῶν προτέρων.

Κατὰ τὴν δημοκρατικὴν θεωρίαν τῆς συνθήκης, ἧς νύξεις παρέχει ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Μίλτωνος καὶ μετὰ ταῦτα ἡ τοῦ Λωκίου καὶ τοῦ Ρουσσώ, ὁ λαός, μεταβιβάζων τὰ κυριαρχικὰ δίκαια αὐτοῦ εἰς ἐνιαίαν ἢ πολυμελῆ ἀρχήν, δὲν ἀπόλλυσι τὸ ἀρχέγονον τῆς ἐλευθερίας δίκαιον, ἀλλὰ δικαιούται ἐκάστοτε ν' ἀκυροῖ τὴν πράξιν αὐτοῦ, ὅτε ἡ Κυβέρνησις δὲν ἐνεργεῖ συμφῶς πρὸς τὴν βούλησιν αὐτοῦ. Τούναντίον παρὰ τῷ Χόββη· ἡ συνθήκη ὑποχρεοῖ πρὸς ἄλληλα τὰ ἄτομα, τὰ μεταβιβάσαντα τὴν ἀρχὴν εἰς τὸ τρίτον πρόσωπον, ἀλλ' οὐδὲν παρέχει αὐτοῖς δικαίωμα ἀντιστάσεως κατὰ τῆς ἀρχῆς, μηδεμίαν ἐχούσης ὑποχρέωσιν. Οὕτω συνισταμένης τῆς Πολιτείας, ἀπαλλοτριούται, δὲν μεταβιβάζεται δὲ μόνον, ὑπὸ τὸν ὄρον ἀναλήψεως, ἡ ἀπόλυτος ἐξουσία τῶν διὰ συνθήκης εἰς κοινωνίαν συνελθόντων ἀτόμων.

Ἡ τοιαύτη Πολιτεία εἶνε ἀπόλυτος ὑπὸ πάντα τύπον, μοναρχικόν, ἀριστοκρατικόν ἢ δημοκρατικόν, τὸ ἠθικόν τῆς Κυβερνήσεως πρόσωπον εἶνε ἐν, πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ περιλαμβάνον ἐξουσίαν, ἀπεριόριστον, αὐθαίρετον. Ἡ Πολιτεία νομοθετεῖ, διανέμει τὴν δικαιοσύνην, διαχειρίζεται τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἡ δὲ θρησκευτικὴ αὐτῆς συνείδησις καὶ πίστις εἶνε ἡ συνείδησις καὶ πίστις τῆς κοινωνίας. Ἐπειδὴ δὲ συνέστη οὐχὶ ἑαυτῆς ἕνεκεν, ἀλλὰ τῶν ἀνθρώπων, πρῶ-

τιστον ἔχει καθήκον τὴν περὶ τῆς εὐδαιμονίας τῶν πολιτῶν μέριμναν.

Ἡ Πολιτεία ἀντιπροσωπεύεται ὑπὸ τοῦ βασιλέως, τούτου δ' ἐλλείποντος, ὑπὸ τῆς ἀνωτάτης πολιτικῆς ἀρχῆς. Ἀλλὰ πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν αὐτῆς οὐσιώδης καθίσταται ἡ διάκρισις μεταξὺ λαοῦ καὶ πλήθους. Ὁ μὲν λαὸς εἶνέ τι ἐνιαῖον, κέκτῃται μίαν βούλησιν, πᾶσα δ' αὐτοῦ πράξις φέρει τὸν τύπον τῆς ἐνότητος· ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ρηθῆ καὶ περὶ τοῦ πλήθους. Ἐν πάσῃ πολιτείᾳ κυβερνᾷ ὁ λαός, διότι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς μοναρχίαις ἄρχει οὗτος, καθὸ βουλόμενος διὰ τῆς βουλήσεως ἐνὸς ἀνδρός· πλήθος δὲ εἶνε οἱ πολῖται, οἱ ὑπήκοοι. Ἐν τῇ δημοκρατικῇ καὶ ἀριστοκρατικῇ κυβερνήσει πολιτεία εἶνε ὁ λαός, πολῖται δὲ τὸ πλήθος· ἐν τῇ μοναρχίᾳ ὑπήκοοι εἶνε τὸ πλήθος, λαὸς δὲ ὁ βασιλεύς. Καὶ ἐντεῦθεν εἶνε ψευδέστατον τὸ λόγιον, ὅτι ὁ λαὸς ἐπανέστη κατὰ τοῦ βασιλέως, διότι μόνον τὸ πλήθος δύναται νὰ ἐπαναστῇ κατὰ τοῦ λαοῦ.

Μόνη ἡ Πολιτεία ἔχει συνείδησιν δικαίου καὶ ἀδίκου, ἐπιτρέπουσα ἢ ἀπαγορεύουσα· τὰ δὲ ἄτομα, τὰ ὑποχρεούμενα ὑπὸ τῆς συνθήκης νὰ ὑπακούωσιν αὐτῇ, ὑπακούοντα, πράττουσι δίκαια, ἀδίκα δὲ, ἀνθίστάμενα. Ἡ Πολιτεία μόνη δικαιούται νὰ χαράξῃ τὰ ὅρια πάσης ἠθικῆς ἐννοίας καὶ νὰ ὀρίσῃ τί ἐστὶ κλοπή, μοιχεία, ἀνθρωποκτονία. Τὸ δίκαιον εἶνε τοιοῦτο θέσει καὶ νόμῳ, οὐχὶ δὲ φύσει. Ὁ Λακεδαιμόνιος ἔκλεπτεν, ἀνεχομένης τῆς Πολιτείας· δὲν θεωρεῖται ἔγκλημα ἐν πολλαῖς χώραις ἢ πολυγαμία.

Οὕτως ὁ ὀρισμὸς τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς Πολιτείας· αὕτη δὲ δικαιούται νὰ ἐπεμβαίη καὶ εἰς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν πίστεως. Πρὸ τῆς συνειδήσεως τῆς Πολιτείας δὲν ὑφίσταται ἐλευθερία ἀτομικῆς συνειδήσεως· οὐδεὶς δικαιούται νὰ διαδίδῃ δοξασίας, μὴ πρὸς τὸ πνεῦμα αὐτῆς συμφωνούσας. Ὁ μέγας Λεβιάθαν καταβιβρώσκει πᾶν τὸ μετ' αὐτοῦ ὅπως δήποτε σχετιζόμενον. Οὕτως ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει αὐθυπαρξίαν, οὐδὲν κῦρος ἔξω τῆς Πολιτείας, ἀπολλυμένη καὶ αὕτη ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτῆς. Ἀδύνατον νὰ ὑπάρξωσιν ἐπὶ τῆς γῆς δύο αὐθεντεῖαι διὰ τοὺς αὐτοὺς ἀνθρώπους· ἡ δὲ πολιτικὴ ἐνότης ἄμεσον ἐπακολούθημα ἔχει τὴν θρησκευτικὴν.

Ἀτομικὴ ἰδιοκτησία δὲν ὑφίσταται ἐν τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ· πᾶσα ἡ γῆ βασιλική. Ὁ μόνος ἰδιοκτήτης εἶνε ἡ Πολιτεία δυνάμει τῆς συνθήκης, δι' ἧς ἕκαστος ἰδιώτης παρεχώρησεν αὐτῇ τὸ ἀρχέγονον τῆς

τῆς ιδιοκτησίας αὐτοῦ δίκαιον. Ἡ περιουσία ἄρα τῶν πολιτῶν ὑφίσταται ἐκ τῆς βουλήσεως τῆς Πολιτείας.

Ἡ τὴν πρώτην ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπανάστασιν παρακολουθήσασα δυναστική τῶν Στυαρτῶν παλινόρθωσις ἀπεδέξατο κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Χόββη, ἐν δὲ τῶν θυμάτων τῆς καταστάσεως ταύτης ἐγένετο ὁ σύγχρονος φιλόσοφος Ἰωάννης Λώκιος (1). Διδάσκων τότε ἐν τῷ Ὁξωνεῖω Πανεπιστημίῳ ἀπελύθη ἐνεκα τῶν φιλελευθέρων δοξασιῶν αὐτοῦ, καταφυγὼν εἰς Ὀλλανδίαν, ζητῶν ἄσυλον τῆς σκέψεώς. Ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ κατενόησεν ἔτι μᾶλλον τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, περὶ ἧς ἐμβριθέστατα ἔγραψεν. Ἀγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἀπολυταρχικῶν τοῦ Χόββη δοξασιῶν, ὑπερασπίζει τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἀξιῶν ὅτι τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα εἶνε ἀτομικὴ πεποίθησις τοῦ ἀνθρώπου, εἰς οὐδένα δ' ὑπόκειται ἐξωτερικὸν καταναγκασμόν· ἡ δὲ ἀξίωσις, ὅτι ἡ θρησκεία κληρονομικῶς μεταβιβάζεται ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα, καθὰ καὶ ἡ ιδιοκτησία, εἶνε ἀτοπωτάτη.

Ὡς ὁ Χόββης, καὶ ὁ Λώκιος παραδέχεται φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου κατάστασιν· ἀλλ' αὕτη δὲν εἶνε ἀγρία καὶ ἐμπόλεμος, ὑφισταμένου αἰωνίου νόμου, ἀνωτέρου τῶν θετικῶν καὶ ὑποχρεοῦντος τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους. Φυσικὴ ἄρα κατάστασις εἶνε ἡ ἔλλειψις δημοσίας ἀρχῆς δικαζούσης, ἣτις ὅμως δὲν ἀποκλείει τὴν εἰρηνικὴν συμβίωσιν.

Ἐν τῇ καταστάσει ταύτῃ οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἐλεύθεροι ἐξασκοῦντες τὰ δίκαια αὐτῶν· ἀλλ' ἡ φυσικὴ αὕτη ἐλευθερία δὲν πρέπει νὰ συγχυθῇ μετὰ τῆς ἀκολασίας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δικαιούται νὰ ποιήσῃ ἀπόλυτον χρῆσιν τῆς ἐλευθερίας, ὑποχρεούμενος εἰς τὴν εὐγενεστάτην χρῆσιν αὐτῆς πρὸς ἰδίαν συντήρησιν. Ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει ὑφίσταται ὁ φυσικὸς νόμος, ὀφείλων νὰ κανονίζῃ τὰ κατ'αὐτὴν καὶ εἰς ὃν ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων ὑποχρεοῦται νὰ ὑποτάσσεται. Ὁ λόγος, ὅστις εἶνε ὁ νόμος αὐτός, διδάσκει, ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὐδαμῶς δικαιούνται νὰ βλάπτωσιν ἀλλήλους, ὑποχρεούμενοι νὰ σέβωνται τὸ δίκαιον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν μετ' αὐτῶν συμβιούντων. Συνωδὰ τῷ λόγῳ ζῶντες, μηδὲν πράττοντες παρὰ τὸ δίκαιον καὶ τὸ προσῆκον, δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην ἀνωτέρας ἀρχῆς πρὸς ἐπίλυσιν τῶν διαφορῶν αὐτῶν. Ἡ ἐμπόλεμος κατάστασις δὲν εἶνε μόνον ἡ φυσική·

(1) Two Treatises on Government.

διότι τοιαύτη δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἐντὸς τῆς κοινωνίας, δὲν εἶνε ἄρα νομιμωτέρα ἐν τῇ πρώτῃ περιστάσει ἢ ἐν τῇ δευτέρῃ.

Μεταξὺ τῶν ἐμφύτων τοῦ ἀνθρώπου δικαίων τὰ πρώτιστα εἶνε τὸ τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸ τῆς ἐλευθερίας καὶ τὸ τῆς ιδιοκτησίας. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἰδίᾳ ὁ φιλόσοφος ἀναλύει διὰ μακρῶν, καθὼς λίαν διαφέρειν καὶ ἐν τῇ φυσικῇ καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ.

Ἄρχὴ τῆς ιδιοκτησίας εἶνε ἡ ἐργασία. Διὰ ταύτης ὁ ἄνθρωπος καταλαμβάνει πράγμα τι καὶ εἰδοποιεῖ αὐτὸ ἄνευ προηγουμένης συνθήκης καὶ ἄνευ παρεμβάσεως τοῦ νόμου. Ὅτι παρέλαβεν ἀπὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως, μετεποίησε δὲ διὰ τῶν πόνων καὶ τῆς βιομηχανίας, ἀνήκει αὐτῷ, εἶνε ιδιοκτησία αὐτοῦ· οὐδεὶς ἄρα δικαιούται νὰ διεκδικῇ ιδιοκτησίας δικαίωμα ἐπὶ ἀντικειμένου, κτηθέντος διὰ τῶν μόχθων καὶ τῆς ἐργασίας ἄλλου προσώπου.

Ἰπερτάτη ἀρχὴ εἶνε ὁ νόμος· ἡ ἐκδήλωσις αὕτη τῆς καθολικῆς βουλήσεως τῶν εἰς κοινωνίαν συνελθόντων δὲν εἶνε κώλυμα τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας, ἧς ἀπολαύουσιν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ φυσικῇ αὐτῶν καταστάσει, ἀλλ' ὁδηγία τῆς ἐλευθέρας καὶ λογικῆς βουλήσεως πρὸς τέλεσιν τοῦ προσήκοντος. Σκοπὸς τοῦ νόμου εἶνε ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ εἰς κοινωνίαν εἰσπρχόμενοι μεταβιβάζουσι τὴν ἰσότητα, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν δύναμιν, ἣν ἐκέκτηντο ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, εἰς τὴν κοινωνίαν, δημιουργοῦσαν διαφόρους ἐξουσίας, ἀναποφεύκτους πρὸς ὑπαρξίν αὐτῆς. Αὗται εἶνε τρεῖς: ἡ νομοθετικὴ, ἀπὸ τῆς βουλήσεως τοῦ λαοῦ ἀπορρέουσα, ἡ ἐκτελεστικὴ, τεταγμένη πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὸ τῆς πρώτης τεθειμένων νόμων, καὶ ἡ ἐπὶ τῶν διεθνῶν νομίμων, ἣτις συνήθως παρίσταται ἠνωμένη μετὰ τῆς ἐκτελεστικῆς.

Ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία κανονίζει τὸν τρόπον, δι' οὗ αἱ δυνάμεις τῆς Πολιτείας δύνανται νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς συντήρησιν τῆς κοινωνίας. Ἄλλ' ἐπειδὴ οἱ ὑπ' αὐτῆς τιθέμενοι νόμοι δύνανται νὰ κατασκευασθῶσιν ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου, δὲν παρίσταται ἀνάγκη νὰ διατελῇ ἐν διαρκεῖ ἐνεργείᾳ. Ἄν ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἐδικαιοῦτο ἅμα νὰ ἐκτελῇ τὰ ὑπ' αὐτῆς τεθειμένα, θὰ ἦτο ἐπικίνδυνον, διότι ἔνεκα ἰδίων συμφερόντων ἠδύνατο νὰ ποιήσῃ κατάχρησιν τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἐπὶ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ. Τούτου τοῦ λόγου ἔνεκα ἐν ταῖς προσηκόντως ὀργανωμέναις πολιτείαις, ἐν αἷς κατ' ἐξοχὴν λαμβάνεται ὑπ' ὄψει τὸ

ται ὑπ' ὄψει τὸ κοινωνικὸν συμφέρον, ἀνατίθεται ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία εἰς διάφορα πρόσωπα, ἅτινα, συνερχόμενα ἐπὶ τινὰ χρόνον, νομοθετοῦσι, μετὰ δὲ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν διαλύονται, ὑποκείμενα ἅμα εἰς τοὺς ὑπ' αὐτῶν τεθειμένους νόμους. Πρὸς τήρησιν δ' αὐτῶν τέτακται ἰδία ἐξουσία, ἡ ἐκτελεστικὴ.

Ἐκτὸς τῶν δύο τούτων ἐξουσιῶν ὑφίσταται καὶ τρίτη, δυναμένη νὰ κληθῆ φυσικὴ. Εἰ καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας, ἥς ἀποτελεῖ μέρος κυβερνώμενος ὁ ἄνθρωπος, ἐν τούτοις συνδέεται διὰ φυσικῶν δεσμῶν μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐκάστη καθ' ἑαυτὴν πολιτικὴ κοινωνία εἶνε σῶμα ἐν φυσικῇ καταστάσει ὡς πρὸς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων πολιτειῶν σχέσεις αὐτῆς. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς δὲ ταύτης τῆς φυσικῆς ἐνότητος τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν βασιζέται ἡ ἐπὶ τῶν διεθνῶν νομίμων ἐξουσία· ἀλλ' ἀναντιρρήτως ἀποτελεῖ οὐσιῶδες μέρος τῆς ἐκτελεστικῆς, ἀφ' ἧς διακρίνεται μόνον καθ' ὅσον ἡ μὲν πρώτη ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐσωτερικάς, αὕτη δὲ εἰς τὰς ἐξωτερικάς τῶν λαῶν σχέσεις.

Ὁ λαὸς τηρεῖ ἀείποτε τὸ δίκαιον τῆς διὰ τῆς βίας ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν ἐπιβουλεύοντων τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν ὄν, ὀφείλει νὰ ἐγρηγορῇ ἀείποτε ὑπὲρ τῶν δικαίων αὐτοῦ, τούτων δὲ παραβιαζομένων ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἢ ὑπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, δικαιούται ν' ἀρνηθῇ πᾶσαν ὑποταγὴν εἰς αὐτάς, καθὸ διατελούσας ἐν φυσικῇ, ἐν ἐμπολέμῳ καταστάσει, καὶ νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις ἐν τοιαύτῃ περιστάσει εἶνε ἡ *ultima ratio*, διεκδίκησις τοῦ δικαίου τῆς ἐλευθερίας.

Τὸ πολιτικὸν σύστημα τοῦ Λωκίου εἶνε ἡ θεωρία τῆς δευτέρας ἀγγλικῆς ἐπαναστάσεως, τὸ πρῶτον δοκίμιον θεωρίας τοῦ λεγομένου συνταγματικοῦ πολιτεύματος, ὃ περ μετὰ μείζονος σαφηνείας ἀνεπτύχθη μετ' ὀλίγον ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ Εὐρώπῃ ὑπὸ τοῦ Μοντεσκιου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Λώκιος, ἀναλαβὼν νὰ συντάξῃ νόμους διὰ τὴν ἀμερικανικὴν πολιτείαν Καρολίνας, ἠστόχησεν ὡς πρακτικὸς νομοθέτης, ἀλλ' ὡς θεωρητικὸς ἔμελλε νὰ ἐξασκήσῃ μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μετ' αὐτόν, προφανῆ καταλιπὼν ἴχνη ἐπὶ δύο τῶν πρωτίστων προϊόντων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης τῶν νεωτέρων χρόνων, ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος τῶν Νόμων καὶ τῆς Κοινωνικῆς Συγθήκης.